Урок. Літературна вимова голосних і приголосних

урок вивчення нового матеріалу з елементами практикуму · 45 хв

«Відхилення від літературної орфоепічної норми майже так само заважають мовному спілкуванню, як і неграмотне письмо» — Рубен Аванесов

Проблемне питання уроку: Чому слова вимовляємо не так, як пишемо, і хто вирішує, яка вимова правильна?

Мета

Знаннєві	Діяльнісні	Ціннісні
• Учень/учениця називає основні норми вимови голосних звуків у наголошеній і ненаголошеній позиції. • Учень/учениця записує правила вимови приголосних і наводить до кожного приклад із підручника. • Учень/учениця розрізняє звуки [г] і [ґ] та називає слова з [ґ].	• Учень/учениця застосовує правила вимови, коли читає вголос слова й речення. • Учень/учениця знаходить і виправляє типові помилки вимови під впливом діалектів і написання. • Учень/учениця пояснює, чому вимова слова відрізняється від його написання.	• Учень/учениця усвідомлює значення мовної норми для чіткого й зрозумілого спілкування. • Учень/учениця виявляє повагу до літературної вимови як до спільного зразка мовлення.

Базові поняття і терміни

орфоепія, орфоепічні норми, орфоепічний словник, фонетична транскрипція, уподібнення приголосних, оглушення.

Форми роботи

- фронтальна бесіда
- робота з текстом підручника та таблицею правил
- робота в парах (заповнення таблиці)
- спостереження за прикладами
- редагування вимови слів

Обладнання та реактиви

- підручник Заболотного, § 5 «Основні норми української літературної вимови», с. 48–50
- таблиця «Основні норми української літературної вимови» (с. 49) на слайді або плакаті
- орфоепічний словник української мови для звіряння вимови
- картки з реченнями про типові помилки вимови (за Ющуком, с. 92)
- мультимедійний проєктор або дошка

Демонстрації

- Таблиця «Основні норми української літературної вимови» зі слайда — які правила стосуються голосних, а які приголосних і що кожне правило ілюструє приклад
- Пари слів весна й зима на дошці — у ненаголошеній позиції [е] наближається до [и], а [и] до [е]
- Слова казка, легко, зсунув на слайді — дзвінкі перед глухими переважно не оглушуються, а виняток становить [г] у слові легко і префікс з-
- Слова аґрус, ґанок, ґудзик поряд зі словами гай, сніг — різниця між звуками [ґ] і [г]
- Картки з помилковою вимовою [дарóга], [хл'іп], [стéшка] — звідки береться помилка і як її виправити

Міжпредметні зв'язки

- Українська література — виразне читання вірша Вадима Крищенка «Пробач» у домашньому завданні з увагою до вимови шиплячих
- Історія — формування норм літературної вимови на базі середньонаддніпрянських говірок

Місце уроку в темі

Попередній урок: Фонетика: звуки української мови, їх поділ на голосні й приголосні, фонетична транскрипція.

Наступний урок: Особливості наголошування слів в українській мові.

Безпека

- Під час роботи в парах пересувайтеся класом лише за сигналом учителя, не пересувайте парти й стільці.
- Проєктор і ноутбук вмикає й вимикає тільки вчитель, учні не торкаються кабелів і розеток.
- Для звіряння вимови користуйтеся орфоепічним словником у підручному вигляді або сайтом, який указав учитель, інші сторінки в інтернеті не відкривайте.

- Щоб не перевантажувати голос під час читання вголос, читайте у спокійному темпі, а при потребі робіть паузу й пийте воду.

Структура уроку

1. Організаційний момент — 1 хв
2. Актуалізація — 5 хв
3. Мотивація — 3 хв
4. Вивчення нового — 21 хв
5. Закріплення — 9 хв
6. Рефлексія — 4 хв
7. Домашнє завдання — 2 хв

Хід уроку

Організаційний момент 1 хв

Учитель: Вітається з учнями, перевіряє готовність до уроку, оголошує тему й показує структуру уроку.

Учні: Вітаються, готують підручник і зошит, записують тему.

Запис теми на дошці: «Літературна вимова голосних і приголосних». Учитель коротко називає етапи уроку та хвилини на кожен.

Актуалізація 5 хв

Учитель: Проводить мозковий штурм, ставить запитання одне за одним, дає час записати відповідь і перевіряє її усно.

Учні: Кожен письмово в зошиті записує відповідь одним рядком, потім звіряє її з відповіддю, яку озвучують.

Запитання 1. На які групи поділяються звуки української мови? Відповідь. На голосні й приголосні. Запитання 2. Що таке фонетична транскрипція? Відповідь. Це запис звучання слів у квадратних дужках спеціальними знаками, які передають звуки. Запитання 3. Як у транскрипції позначають м’якість приголосного? Відповідь. Значком ’ після букви, наприклад [с’]. Запитання 4. Чи починаються слова син і сіль однаковим звуком? Відповідь. Ні, у слові син звук [с], а в слові сіль звук [с’], бо напівпом’якшені приголосні є різновидами твердих, а м’які й тверді приголосні є різними звуками (Заболотний, с. 49). Запитання 5. Що відбувається з приголосними, коли вони уподібнюються? Відповідь. Один звук у мовному потоці стає подібним до сусіднього, наприклад твердий приголосний наближається до м’якого.

Мотивація 3 хв

Учитель: Пише на дошці три слова і просить прочитати їх так, як вони записані, потім так, як ми їх реально вимовляємо. Ставить проблемне питання.

Учні: Читають слова вголос, помічають розбіжність між написанням і вимовою, відповідають на запитання вчителя.

На дошці слова легко, пишуться, зсунув. Запитання вчителя. Чи збігається вимова цих слів із написанням? Очікувана відповідь. Ні, ми кажемо [ле́хко], а не [ле́гко], слово пишуться вимовляємо як [пишуц’:а] з подовженим м’яким звуком, а в слові зсунув префікс з- вимовляється з подовженим [с].

Проблемне питання. Чому слова вимовляємо не так, як пишемо, і хто вирішує, яка вимова правильна? Учитель зачитує епіграф Рубена Аванесова й говорить, що на уроці учні знайдуть відповідь.

Вивчення нового 21 хв

Учитель: Організовує три активності, показує таблицю норм і зразки слів, ставить запитання, перевіряє продукти роботи й підсумовує правила.

Учні: Працюють із текстом підручника, у парах заповнюють таблицю, спостерігають за прикладами й записують висновки в зошит.

Активність 1. Робота з текстом підручника, § 5, с. 48 і 49, 8 хв. Учні читають вступ і визначення, виписують у зошит, що вивчає орфоепія (розділ мовознавства про правила літературної вимови), на базі яких говірок склалися норми й що є зразком правильної вимови. Очікувані відповіді. Орфоепія вивчає правила літературної вимови. Норми склалися на базі середньонаддніпрянських говірок. Зразками правильної вимови є орфоепічні словники. Продукт. Три речення-опори в зошиті. Потім клас розглядає таблицю норм (с. 49) і для голосних записує правила. Усі голосні в наголошеній позиції, а також [а], [у], [і] в ненаголошеній вимовляються чітко, наприклад вечір. Ненаголошені [е] та [и] вимовляються відповідно як [е], наближений до [и], та [и], наближений до [е], наприклад весна, зима. Звук [о] перед складом з наголошеним [у] в основі слова наближається до [у], наприклад зозуля. Активність 2. Робота в парах із таблицею правил приголосних, 7 хв. Кожна пара має картку з правилами приголосних і прикладами, але в різному порядку. Завдання. З'єднайте правило з прикладом і запишіть у зошит. Продукт. Заповнена таблиця з п'яти рядків. Очікувані результати. Приголосні перед голосними й у кінці слова вимовляються чітко, дуб. Глухі перед дзвінкими вимовляються як парні їм дзвінкі, боротьба. Дзвінкі перед глухими переважно не оглушуються, казка. Оглушується [г] у словах нігті, кігті, легко, вогко, дігтяр і префікс з-, зсунув. Шиплячі [ж], [ч], [ш] перед [з'], [ц'], [с'] вимовляються відповідно як [з'], [ц'], [с'], книжці. Звуки [дж], [дз], [дз'] вимовляються злито, ходжу. Буквосполучення -ться, -шся у дієсловах вимовляються як м'які подовжені [ц'] і [с'], пишуться, дивишся. Звуки [з], [ц], [с] перед шиплячими вимовляються як [ж], [ч], [ш], принісши. Активність 3. Спостереження за прикладами, 6 хв. Запитання вчителя. Що спільного в словах аґрус, ґанок, ґудзик, ґрунт, ґатунок, ґава? Відповідь. У них вимовляється звук [ґ], схожий на латинський g, це здебільшого слова іншомовного походження (Заболотний, с. 50). Запитання. У яких словах вимовляємо звук [г]? Відповідь. У багатьох українських і запозичених словах, наприклад гай, гімнастика, сніг. Далі учитель показує картки з типовими помилками вимови під впливом діалектів і написання (Ющук, с. 92). Приклади. [дарóга] замість [дорóга], [хл'іп] замість [хл'іб], [стéшка] замість [стéжка], [братство] замість [брацтво]. Запитання. У чому помилка і як її виправити? Відповіді. Ненаголошений [о] не змінюємо на [а], дзвінкі в кінці слова й перед глухими не оглушуємо, буквосполучення тс у слові братство вимовляємо як [ц]. Продукт. Список із трьох типових помилок у зошиті.

Закріплення 9 хв

Учитель: Дає чотири завдання по черзі, організовує усну й письмову перевірку, наводить правильні відповіді.

Учні: Виконують завдання, читають слова вголос, перевіряють себе за відповідями.

Рефлексія 4 хв

Учитель: Пропонує прийом «Одне речення» і просить письмово відповісти на проблемне питання.

Учні: Письмово формулюють відповідь на проблемне питання, решту обговорюють усно.

Домашнє завдання 2 хв

> **Учитель:** Оголошує завдання, пояснює, що саме треба зробити, відповідає на запитання.
> **Учні:** Записують завдання в щоденник.

Завдання для закріплення

1. Упізнайте правило. У якому слові дзвінкий приголосний оглушується перед глухим, хоча в інших випадках дзвінкі перед глухими переважно не оглушуються? Слова: казка, легко, дуб, зима.
Відповідь: У слові легко, де [г] перед глухим вимовляємо як [х], тобто [ле́хко]. У словах казка й дуб оглушення немає, а в слові зима немає глухого після дзвінкого.

2. Прочитайте вголос і поясніть вимову буквосполучень у дієсловах пишуться й дивишся. Як вимовляється буквосполучення -ться і -шся?
Відповідь: Буквосполучення -ться вимовляється як м’який подовжений [ц’], тому пишуться читаємо [пишуц’:а]. Буквосполучення -шся вимовляється як м’який подовжений [с’], тому дивишся читаємо [дивис’:а]. Читати їх по буквах не можна.

3. Розподіліть слова на дві групи за звуком, який у них вимовляється, звук [г] або звук [ґ]. Слова: гай, ґанок, сніг, ґрунт, ґудзик, гімнастика.
Відповідь: Із звуком [ґ]: ґанок, ґрунт, ґудзик. Із звуком [г]: гай, сніг, гімнастика.

4. Знайдіть і виправте помилки у вимові. Учень прочитав слова дорога як [дарóга] і хліб як [хл’іп]. Назвіть, під впливом чого виникла кожна помилка.
Відповідь: Правильно [дорóга], тому що ненаголошений [о] не вимовляють як [а]. Правильно [хл’іб], тому що дзвінкий [б] у кінці слова не оглушується. Обидві помилки виникають під впливом діалектів (Ющук, с. 92).

Диференціація

Сильним: Поясніть, як вимовляється буквосполучення дж у словах загороджу, саджу, і порівняйте з вимовою [ж] у словах загорожу, сажа; складіть речення з двома з них.

Підтримка: Зразок. Слово лоб вимовляємо [лоб], дзвінкий [б] у кінці слова чітко. Застосуйте правило до слова гриб і запишіть його вимову, потім вимовте вголос.

Домашнє завдання

Базове: Підручник, § 5: вивчити таблицю «Основні норми української літературної вимови» і виконати вправу 63, пункти 1 та 3, вимовляючи подані слова чітко за інструкцією.

За вибором: На вибір. Виразно прочитайте вірш Вадима Крищенка «Пробач», звертаючи увагу на тверду вимову шиплячих, або знайдіть в орфоепічному словнику вимову п’яти слів, які вам важко вимовити, і запишіть їх у транскрипції.

Рефлексія

Прийом «Одне речення». Письмово дайте відповідь на проблемне питання уроку одним-двома реченнями, використавши терміни орфоепія й орфоепічні норми. Потім усно один-два учні зачитують свою відповідь, а клас оцінює, чи вона містить правило й приклад. Після цього всі усно оцінюють, що було найлегшим, а що найскладнішим на уроці.

Історична довідка

Орфоепічні норми української літературної мови склалися на базі середньонаддніпрянських говірок (Заболотний, с. 49). Зразками правильної вимови є орфоепічні словники. Рубен Аванесов підкреслював, що відхилення від норми заважають спілкуванню майже так само, як неграмотне письмо (Бондаренко, с. 60).

Джерела:

- Українська мова (Заболотний) 10 клас, с. 48
- Українська мова (Заболотний) 10 клас, с. 48, 49
- Українська мова (Заболотний) 10 клас, с. 49, 50
- Українська мова (Заболотний) 10 клас, с. 50